

**PENTADBIRAN NEGERI KEDAH BERDASARKAN SURAT RAJA-RAJA,
1882-1911**

***STATE OF KEDAH ADMINISTRATION BASED ON KING'S LETTERS,
1882-1911***

Haslindawati Saari*

Azmah Abdul Manaf**

Norizan Kadir***

Universiti Sains Malaysia (USM)

Abstrak

Makalah ini bertujuan mengkaji kepentingan Surat Raja-Raja (SRR) kepada pentadbiran negeri Kedah dari aspek politik, ekonomi dan sosial. Keistimewaan sumber bertulis ini ialah catatannya mengenai Kesultanan Melayu Kedah yang berada di bawah dua kuasa asing iaitu Siam dan kemudiannya, British. Berdasarkan penelitian terhadap 1083 pucuk surat yang terkandung dalam koleksi ini, pelbagai isu dan konflik yang melanda Kedah untuk tempoh 1882 hingga 1911 dikenalpasti dan dianalisis. Penubuhan Majlis Mesyuarat Negeri (MMN) pada 1905 menyaksikan institusi ini sebagai saluran penting untuk Siam dan British (1909) terus mencengkam politik, ekonomi dan sosial Kedah. Maka, makalah ini bermatlamat untuk melihat sejauh mana koleksi SRR dapat diketengahkan sebagai dokumen yang dapat membincangkan hal ehwal pentadbiran negeri Kedah. Penyelidikan menerusi kaedah kajian arkib ini menganalisis dokumen-dokumen yang terdapat Arkib Negara Malaysia, Perpustakaan Hamzah Sendut I dan II, Universiti Sains Malaysia, Perpustakaan Awam Alor Setar dan lain-lain lagi. Dapatan kajian mendapati, SRR merupakan sumber tempatan yang dapat memberi keseimbangan atau maklumat baru seperti realiti kehidupan masyarakat Kedah yang amat kurang dilaporkan dalam laporan-laporan rasmi yang dikeluarkan oleh pihak British.

Kata kunci: Surat Raja-Raja (SRR), Pentadbiran, Kesultanan Melayu Kedah, Majlis Mesyuarat Negeri, Realiti Kehidupan

Abstract

This paper aims to study the importance of the King's Letter (SRR) to the Kedah state administration in political, economic and social aspects. The uniqueness of this writing collection is the notes about the Malay Sultanate of Kedah who were under two foreign powers, namely Siam and later the British. Based on the study of 1083 letters that were kept in this collection, a variety of issues and conflicts that confronted Kedah for the period 1882 until 1911 was identified and analysed. The establishment of the State Council (MMN) in 1905 meant that this institution played an important role as a channel through which Siam and British (1909) continuously exercised a stranglehold on Kedah's political, economic and social. Therefore, this paper aims to look at the extent to which the SRR collection can be presented as a document that discusses the affairs of the Kedah state administration. The research through this archival research method analyse documents available from the National Archives of Malaysia, Hamzah Sendut I and II Library, Universiti Sains Malaysia, Alor Setar Public Library and others. The findings of the study show that the SRR is a local source that could provide balance or new information such as the reality of Kedah community life which is rarely

reported in official reports that were released by the British.

Keywords: *King's Letters (SRR), Administration, Sultanate of Kedah, State Council, Reality of Community Life*

Pengenalan

Surat-menyurat atau warkah adalah khazanah manuskrip yang tinggi nilai sejarahnya. Penulisan melalui surat-menyurat bertujuan menyampaikan sesuatu perkara atau penjalin hubungan antara pihak pengirim dengan pihak penerima. Dahulu, kandungan surat-surat lama dilakarkan dengan tulisan tangan yang menyimpan segala unsur keindahan dalam budaya, tamadun dan nilai estetika sesuatu bangsa. Setiap nukilan yang terkandung di dalamnya melambangkan nilai sejarah dan keunikannya yang tersendiri. Kandungannya adalah cerminan susunan politik, ekonomi dan sosial yang membentuk indentiti ketamadunan sesuatu bangsa.

Dalam penulisan sejarah tentang pentadbiran Negeri-negeri Melayu, manuskrip berbentuk surat-menyurat turut digunakan sebagai sumber utama bersama-sama dengan sumber asli yang lain. Negeri Kedah sendiri memiliki kumpulan salinan surat-menyurat atau warkah yang tersimpan di Arkib Negara Malaysia Cawangan Perlis Kedah dan Muzium Negeri Kedah. Selain Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid (SMSAH) yang mendapat perhatian pengkaji, kini ditemui pula koleksi Surat Raja-Raja (SRR) sebagai kumpulan dokumen Kesultanan Melayu Kedah. Semua catatan yang terkandung dalam SRR adalah asli kerana ditulis oleh pelaku-pelaku sejarahnya.

SRR terdiri daripada tiga buah jilid yang ditulis dalam huruf Jawi bertulisan tangan. Koleksi ini hanya merangkumi tempoh 1882 sehingga 1911 sahaja. Koleksi ini juga telah mengalami proses transliterasi, kemudian dibukukan dan diletakkan di rak 'salinan surat-menyurat' oleh pihak Arkib Negara Malaysia Cawangan Perlis Kedah. Dipercayai keseluruhan surat ditulis oleh seorang jurutulis istana yang mewakili Sultan Abdul Hamid, Raja Muda Kedah dan beberapa pegawai tinggi kerajaan yang bertanggungjawab dalam pentadbiran negeri Kedah. Kandungannya bukan sahaja berupa surat-menyurat tetapi turut mengandungi memo, undang-undang dan peraturan negeri, notis-notis edaran, senarai hasil pajakan, penyata belanjawan negeri, banciaan harta dan sebagainya.

Secara ringkasnya, penulisan makalah ini berkait rapat dengan pentadbiran Kedah dari aspek politik, ekonomi dan sosial. Perbincangan tertumpu kepada kepentingan SRR sebagai sumber sejarah. Koleksi ini dipilih kerana mempunyai daya tarikan sejagat yang menggambarkan pentadbiran dan keadaan sebuah negeri dalam zaman peralihan di antara penguasaan Siam dan campur tangan British pada penghujung abad ke-19 hingga awal abad ke-20. Pelbagai perubahan yang dilakukan oleh dua kuasa asing ini, terutamanya British dalam hal-ehwal pentadbiran dan perundangan negeri Kedah. Koleksi SRR sukar untuk diketepikan sebagai bahan bukti sejarah kerana kedudukannya sebagai dokumen penting sejarah negeri Kedah.

Penulisan Surat Raja-Raja (SRR)

Sebahagian besar koleksi SRR telah lengkap dirumikan dan ditaip semula oleh pihak arkib. Proses penjilidan selesai pada April 2008 bagi *Salinan Surat Kepada Raja-Raja No. 2 (SSKRR 2)* dan *Surat Raja-Raja No. 1 (SRR 1)* pada Jun 2011 manakala *Salinan Surat-Surat Raja-Raja No. 3 (SSSRR 3)* pada Jun 2014. Sejarah pengumpulan koleksi Kedah agak kabur tetapi menurut Haji Mohd Salehuddin Abdul Ghani,¹ mantan

Pengarah Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah/ Perlis, sejumlah besar koleksi surat-menyurat dan fail-fail kerajaan negeri zaman Sultan Abdul Hamid² telah dijumpai di beberapa tempat di Pejabat Setiausaha Kerajaan Negeri atau “opis dalam” (kini dikenali sebagai Wisma Negeri Kedah) pada 19 Februari 1983. Menurut beliau, kemungkinan juga koleksi surat-menyurat yang dijumpai termasuk sebilangan kecil SRR. Kemudian, pada 10 November 2008, dijumpai pula koleksi surat-menyurat yang sebilangan besarnya adalah koleksi SRR bersama fail-fail kerajaan negeri yang berada di dalam bilik fail Istana Anak Bukit, Alor Setar. Sebahagian besar koleksi SRR telah lengkap dirumikan dan ditaip semula oleh pihak arkib.³

Kini, terdapat sejumlah **1083** pucuk surat bertulisan jawi dan dijilidkan dalam tiga buah buku meliputi sekitar tahun 1882, 1888-1889, 1895-1897, 1899-1911 dalam koleksi Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah/ Perlis. Koleksi ini merupakan sebahagian daripada kumpulan salinan SRR zaman pemerintahan Sultan Abdul Hamid Halim Shah, Sultan Kedah yang ke-26. Menurut Badriyah Haji Salleh, amalan menyalin surat-surat bukanlah sesuatu yang baru. Ramai jurutulis telah dilantik untuk membuat catatan-catatan bukan sahaja daripada golongan pentadbir tetapi juga oleh para saudagar.⁴ Dipercayai jurutulis yang dilantik adalah sebagai jurutulis diraja. Pada zaman Sultan Abdul Hamid, jurutulisnya adalah Setiausaha Sulit baginda sendiri iaitu Che Mohamad Ariffin Arshad.

SRR, sebagaimana surat-menyurat Melayu lama mempunyai sifat-sifatnya yang tersendiri. Menurut Ab Razak Ab Karim, secara umumnya komponen penting dalam sepucuk surat Melayu lama ialah kepala surat, cap mohor, kata puji-pujian, kandungan surat prapenutup, penutup surat dan tandatangan pengirim. Namun, bagi SRR, koleksi ini hanya menepati beberapa ciri sahaja seperti kepala surat, kandungan surat, kata puji-pujian dan penutup surat yang akan diberi perhatian untuk dibincangkan melalui makalah ini.⁵ SRR merupakan salinan daripada surat-menyurat yang asal⁶ tetapi isi kandungannya mengandungi maklumat penting tentang hal ehwal pentadbiran negeri Kedah. Malah SRR masih lagi dianggap sebagai koleksi surat beradad kerana masih mengekalkan beberapa ciri asal kandungan sesuatu surat beradad.⁷ Walau bagaimanapun, keseluruhan surat-menyurat yang disalin semula ini berada dalam keadaan baik.

Kepala surat merupakan ungkapan ringkas yang ditulis dalam bahasa Arab. Ungkapan ini terletak di bahagian paling atas setiap surat. Annabel Teh Gallop menyifatkan kepala surat yang digunakan oleh seorang mengirim ditentukan oleh darjat dan pangkat pengirim serta penerimanya. Setiap satunya mempunyai makna yang tersirat dan kepentingan tertentu.⁸ Bagi kandungan surat dalam SRR, walaupun tidak semuanya mempunyai kepala surat tetapi sebahagian besarnya dinyatakan terus kepada siapa surat tersebut ditujukan. Contohnya, surat kiriman berkaitan penyakit ‘muntah cahar’.⁹ Surat ini jelasnya datang daripada Sultan Abdul Hamid dan ditujukan kepada pihak konsul Siam yang berada di Pulau Pinang. Surat yang diutuskan ini bertujuan untuk melaporkan peristiwa berkaitan penyakit yang menular dalam kalangan penduduk Kedah ketika itu. Dalam kebanyakan surat-menyurat yang dikirimkan oleh Kedah kepada pihak Siam, kandungannya menunjukkan bahawa Kedah sentiasa bekerjasama dan memaklumkan tentang perkembangan dalamannya dengan berhubung terus kepada konsul Siam iaitu A.D. Neubronner yang berada di Pulau Pinang. Berbalik kepada aspek kepala surat, terdapat juga surat yang tidak dinyatakan nama pengirim, sebaliknya hanya nama penerima surat sahaja yang dinyatakan seperti “Rencana surat beri kepada Raja Perlis daripada fasal ...”.¹⁰ Sungguhpun demikian, bagi sesetengah surat, di bahagian isi kandungannya ada mencatatkan nama individu yang mengirimi surat. Maka, tidak sukar untuk mengetahui nama pengirimnya bagi surat-surat sedemikian.

Selain itu, sebilangan kecil surat-menyurat kelihatan kalimat Arab yang

diletakkan di bahagian atas sekali, hampir rapat ke tepi sebelah kiri. Misalnya, “*Ya Azizul Karim*” (Hai Yang Mulia dan Maha Pemurah)¹¹ dan “*Ya Waliyal Hasanat*” (Yang memiliki segala kebaikan).¹² Kalimat ringkas ini terletak di bahagian paling atas surat. Kebiasaannya hanya satu kalimat sahaja digunakan. Penggunaannya bergantung kepada kedudukan, darjat, kepentingan dan pangkat si pengirim dengan si penerima surat. Bagi surat-menyurat yang mencatatkan kalimat di sebelah kiri, bermakna si penerima surat adalah rendah pangkatnya berbanding si pengirim surat. Bagi surat-menyurat yang catatan kalimat berada di sebelah kanan menunjukkan si penerima surat sama taraf dengan si pengirim surat.¹³ Dalam kajian yang dilakukan, SRR memiliki sebilangan kecil surat-menyurat yang dikirimkan kepada pemerintah luar yang mencatatkan kalimat seperti dalam perbincangan Misalnya, surat yang dikirimkan oleh Tunku Abdul Aziz kepada Raja Raman. Dalam surat berkenaan, bahagian kepala surat dicatatkan kalimat “*Ya Waliyal Hasanat*” di sebelah kiri surat.¹⁴ Maka, dapatlah disimpulkan bahawa Tunku Abdul Aziz beranggapan pangkat baginda lebih tinggi daripada Raja Raman tersebut.

Melalui tinjauan terhadap kandungan SRR yang lain, terdapat kepelbagaian bahasa yang digunakan oleh si pengirim dalam penulisan surat kiriman menerusi SRR. Bahasa asing dicampuradukkan dengan bahasa Melayu dan ini dijelaskan melalui sepucuk surat yang tertera perkataan Siam iaitu “.....*prakurnip urbat kambit prak permin termaha culalengkun budin tuntip maha mangkut prak julhum kluchu bhun...*”¹⁵ Selain itu, terdapat juga perkataan Inggeris seperti “*school*”,¹⁶ “*bank*”¹⁷ dan perkataan Arab seperti “*Alhamdulillah*”,¹⁸ “*Rabbul Alamin*”¹⁹ dan “*Ya Waliyal Hasanat*”.²⁰ Sementara itu, terdapat pemakaian bahasa berunsur sastera dalam koleksi SRR dan antara kalimah yang diucapkan adalah “...selagi ada peredaran cakerawala matahari dan bulan ...” yang menyamai dengan surat-surat Melayu yang lain.²¹ Ungkapan ini di dapati wujud di peringkat mukadimah surat sebagai doa dengan harapan agar persahabatan terus terjalin.

Adakalanya terdapat beberapa pucuk surat tertera beberapa perkataan yang tidak lagi disebut pada hari ini seperti perkataan “Tongka”,²² yang bermaksud Phuket, “ketumbuh”,²³ bermakna penyakit cacar dan “kerja-kerja kulit” yang merujuk kepada kerja-kerja meniat kulit dan melapah binatang seperti lembu dan kambing. Kajian ke atas SRR sememangnya menarik dan banyak memberi maklumat berkaitan bahasa dan kesusasteraan negeri Kedah.

Bukan itu sahaja, koleksi SRR merupakan salinan surat-menyurat yang masih mengekalkan beberapa ciri surat beradat. Walaupun tidak semua surat-menyurat memaparkan kata-kata pujian tetapi sesetengahnya masih boleh dilihat pada permulaan surat. Antaranya, tertera kalimah “Surat tulus ikhlas kasih sayang serta sangat mesra yang tiada menaruh syak dan *waham* tiada berputusan dan berkesudahan selagi ada peredaran cakerawala matahari dan bulan...”²⁴ dan “...yang dimuliakan Allah Taala Dunia Akhirat...”²⁵

Malahan, satu-satunya aspek yang menarik perhatian apabila meneliti SRR ialah penggunaan aneka jenis tarikh. Kebanyakannya menggunakan tahun Hijrah tetapi ada juga surat-menyurat yang mencatat tarikh berdasarkan takwim Siam, takwim Barat atau tahun Masihi. Adakalanya tahun Hijrah dicatatkan bersekali dengan tahun Masihi. Berikut beberapa contoh tarikh-tarikh berkenaan digunakan, “Hal ini paduka adinda maalumkan perbuat surat pada 4 Muharram tamat 1306”,²⁶ “...pada hari ahad lima haribulan sembilan tahun tikus samrit suk sunnah tahun 1250 dan”²⁷ dan “Ehwal maka adalah surat sahabat beta beri mari kepada beta yang tertulis kepada 9 haribulan Jun 1899”.²⁸ Pengamatan ke atas sebilangan besar isi kandungan SRR, di dapati tahun Hijrah digunakan ke atas surat-surat yang dikirimkan kepada penerima yang beragama Islam manakala penggunaan tarikh berdasarkan takwim Siam, Barat atau Masihi hanya lebih banyak ditemui pada surat-menyurat yang diutuskan kepada kuasa asing.

Pada bahagian penutup surat, kesemuanya mempunyai tarikh yang menggunakan tahun Hijrah, termasuk surat-surat yang diutuskan kepada kuasa asing. Dengan demikian, tidak timbul kesukaran untuk membuat tafsiran tentang tarikh yang tepat mengenai surat-menyurat ini. Tambahan pula, SRR berada dalam keadaan baik walaupun terdapat sebahagian kecil surat-surat yang mengalami kerosakan atau kesukaran memahami beberapa tulisan jawi yang sedia ada. Namun, hal ini bukanlah penghalang untuk memahami keseluruhan isi penting surat. Apabila perbandingan dibuat antara koleksi SRR yang telah dirumikan dengan koleksi asal SRR yang bertulisan jawi, didapati tertera perkataan ‘disemak’ bagi sesetengah surat. Ini menunjukkan bahawa sekurang-kurangnya terdapat individu yang bertanggungjawab menyemak setiap salinan surat-surat yang dilakukan.

Surat Raja-Raja Dari Aspek Pentadbiran Politik Dalaman

SRR merupakan sebahagian daripada kumpulan salinan surat-surat yang mencatatkan perjalanan hal ehwal negeri Kedah pada penghujung abad ke-19 sehingga sekurang-kurangnya dekad pertama abad ke-20. Walau bagaimanapun, koleksi SRR tidaklah boleh dianggap sebagai lengkap atau dapat mencerminkan keseluruhan perjalanan pentadbiran Kedah.²⁹ Namun, koleksi ini tidak boleh diketepikan kerana ianya sumber tempatan yang sekurang-kurangnya dapat memberi maklumat penting berkaitan tindak-tanduk pemerintah terhadap politik dan sosioekonomi Kedah. Setelah meneliti kesemua surat-menyurat ini, didapati pihak istana memainkan peranan penting dalam pentadbiran politik dan sosioekonomi negeri Kedah dan dibantu oleh golongan bangsawan yang mempunyai hubungan rapat dengan pihak istana.

Keadaan dan situasi genting dalam pentadbiran dalaman Kedah turut dipaparkan melalui SRR yang menjelaskan tentang masalah kewangan yang meruncing melanda Kedah pada peringkat awal pentadbiran Sultan Abdul Hamid Halim Shah. Tambahan pula pentadbiran Kedah berdepan dengan masalah kegeringan Sultan Kedah yang berpanjangan.³⁰ Kemudian, tanggungjawab pemerintahan negeri ditanggung oleh Raja Muda Kedah, Tunku Abdul Aziz. Baginda memainkan peranan penting bersama-sama dengan ahli keluarga diraja lain dalam menangani kemelut politik dan masalah sosioekonomi Kedah di samping membangun serta memodenkan pentadbiran yang sedia ada. Selepas penubuhan Majlis Mesyuarat Negeri (MMN) pada tahun 1905, ketokohan Tunku Abdul Aziz lebih menyerlah apabila baginda dilantik menjadi *President State Council*. Melalui perjawatan tersebut, bersama barisan pimpinan tertinggi MMN, baginda membuat beberapa pembaharuan dalam pentadbiran negeri. Misalnya, baginda menetapkan waktu pejabat, pekerjaan polis, pekerjaan pegawai daerah, peraturan mahkamah, pendaftaran kerbau lembu dan sebagainya. Selain itu, baginda juga berkuasa bagi menentukan pemilikan pajakan dalam negeri Kedah ketika itu. Sebenarnya, jaringan pajakan inilah yang memberi ruang kepada Tunku Abdul Aziz memperbaiki kewangan negeri.³¹ Ketokohan dan kredibiliti baginda sebagai pemimpin Raja Muda dan Pemangku Raja sememangnya diakui oleh ramai orang termasuk W. George Maxwell.³² Berdasarkan laporan daripada W. George Maxwell, Tunku Abdul Aziz dicatatkan sebagai “*a most enlightened, able and energetic ruler, was the leader, and it was not always that the other Malay members of the council were in accord with his views.*”³³ Sesungguhnya, Tunku Abdul Aziz adalah pemimpin yang sentiasa berusaha melaksanakan tugasnya dan tanggungjawabnya sebaik mungkin sebagaimana tugas seorang sultan dalam sesebuah negeri.

Dari sudut pandangan sejarah, SRR menjadi cerminan kepada penonjolan tokoh-tokoh penting dalam pentadbiran negeri Kedah. Wan Mohammad Saman adalah

Perdana Menteri Kedah ketika itu sentiasa bekerjasama dengan pemimpin negeri lain dalam menangani kemelut politik dan ekonomi Kedah. Tunku Yaakob pula dicatatkan sebagai tokoh yang sentiasa berhubung rapat dengan anak saudaranya iaitu Tunku Abdul Aziz dalam menjayakan agenda negeri. Selain itu, peranan Tunku Mohammad Saad sebagai pentadbir di Kulim turut menonjol melalui SRR. Begitu juga dengan peranan Tunku Abdul Rahman yang berkuasa di wilayah Setul, Tunku Kassim di Yan, Tunku Mohammad Jaafar di Dulang, Tunku Bahadur di daerah Kerian, Tunku Mahmud di Pulau Langkawi, Tunku Dhiauddin di Tanjung Dawai dan Penghulu Abdul Rahman di daerah Kuala Muda serta lain-lain lagi.³⁴ Kesemua maklumat ini diperoleh daripada SRR yang berkepentingan sebagai cerminan pentadbiran politik negeri Kedah. Surat-surat ini merupakan salah satu sumber utama untuk menjelaskan siapakah individu penting di sebalik tabir kerajaan negeri Kedah.

Pada hakikatnya, awal abad ke-20 menyaksikan bahawa negeri Kedah masih lagi bersifat negeri kesultanan Melayu walaupun berada di bawah Siam, kemudiannya British mulai tahun 1909. Kedah melihat model pentadbiran British di Negeri-negeri Selat termasuk negara-negara yang dilawatinya bertujuan untuk membangun dan memodenkan pentadbiran Kedah. Sebelum Sultan Abdul Hamid menduduki takhta kerajaan Kedah, Sultan Ahmad Tajuddin III telah bertindak dengan mengosongkan jawatan-jawatan tradisional selepas kematian penjawatnya. Ini bukan bererti jentera kerajaan tidak ada penggerakannya tetapi tugas pembesar tradisional mula digantikan dengan menubuhkan jabatan-jabatan yang diambil modelnya dari Pulau Pinang. Dasar ini diteruskan pada bahagian awal pemerintahan Sultan Abdul Hamid. Walau bagaimanapun, proses pembirokrasian pentadbiran tidaklah nyata sehingga campur tangan British. Meskipun berada di bawah pemerintah British, Sultan Abdul Hamid berupaya mengekalkan penglibatan golongan istana dan golongan bangsawan dalam pentadbiran politik negeri Kedah.

Pembaharuan dalam pentadbiran negeri Kedah memperlihatkan peranan yang dimainkan oleh Sultan Abdul Hamid sendiri dan dibantu oleh kaum kerabat baginda. Pemerintah negeri dapat mengawal kuasa pembesar negeri melalui ampun kurnia termasuklah kuasa memerintah di sesebuah daerah ataupun sesebuah mukim.³⁵ Kelancaran dalam pentadbiran negeri Kedah juga berkait rapat dengan penubuhan MMN pada 23 Julai 1905. Badan perundangan ini ditubuhkan bagi menguruskan hal ehwal kewangan negeri, selain mengendalikan pajakan, monopoli negeri, hadiah dan derma daripada hasil negeri, penilaian tanah, sewa dan taksiran tanah, kutipan hasil negeri dan sebagainya.³⁶ Melalui MMN, Tunku Abdul Aziz selaku Raja Muda Kedah telah dilantik sebagai presiden majlis yang pertama. Baginda dibantu oleh Che Mohamad Ariffin Arshad (Setiausaha Sultan), Syed Abdullah al-Mahdali (Pegawai Perbendaharaan Negeri), Haji Ahmad (Hakim Besar), Tunku Ibrahim (Setiausaha Majlis Negeri) dan W.J.F. Williamson (Penasihat Kewangan Negeri yang dikirimkan oleh pihak Siam).³⁷ Walaupun Kedah berdepan dengan kuasa asing iaitu Siam dan kemudiannya, British tetapi kuasa menjalankan pentadbiran masih lagi di bawah kekuasaan pemimpin tempatan Melayu.

Menerusi SRR, Sultan Abdul Hamid dilihat sebagai pemerintah Kedah yang paling berpengaruh di era pemerintahan baginda. Walaupun kebanyakan kajian memperlihatkan wujud konflik kuasa antara baginda dengan adinda-adindanya iaitu Tunku Abdul Aziz dan Tunku Mahmud tetapi baginda dapat mengawal keadaan dengan pengaruh peribadinya. Ketika Kedah dilanda masalah kewangan yang runcing, Tunku Abdul Aziz telah membuat rundingan dengan pihak Siam di Bangkok. Hasil rundingan tersebut, Kedah diberi pinjaman berjumlah \$260,000 dengan kadar faedah 6 peratus berserta syarat. Kedah juga perlu menerima seorang Penasihat Kewangan Siam iaitu W.F. Williamson untuk membantu dalam hal kewangan Kedah.³⁸ Tindakan yang dilakukan oleh Tunku Abdul Aziz membuktikan bahawa baginda seorang tokoh yang

aktif dan berpandangan jauh dalam memulihkan kembali kewangan negeri dan mewujudkan kestabilan dalam pentadbiran. Dalam hal-hal tertentu, baginda terpaksa membelakangkan sultan dengan menandatangani beberapa undang-undang yang diluluskan oleh MMN. Misalnya, undang-undang berkaitan peraturan gaji baharu.³⁹ Di samping itu, seorang lagi tokoh pemimpin Kedah iaitu Tunku Mahmud yang dianggap berkebolehan malah lebih tegas perwatakannya kerana mempunyai pengetahuan agama Islam yang lebih luas. Peranan dan kuasa yang dimiliki oleh kedua-dua tokoh ini dikatakan memberi cabaran kepada kedudukan Sultan Abdul Hamid. Dalam hal ini, Tunku Abdul Aziz dikatakan cuba membawa pemodenan sebagai usaha untuk mengukuhkan kedudukannya. Bagi Sultan Abdul Hamid, baginda merasakan pemodenan akan melemahkan kedudukannya sebagai seorang sultan. Namun, dengan pengekalan tradisi dalam pemerintahan, kekuasaan terus berada di tangan sultan.

Hubungan Kedah dan Kuasa Luar

Hubungan luar Kedah lebih terserlah apabila banyak surat-surat dari SSSRR 3 menjelaskan betapa akrabnya antara pimpinan Kedah dengan pihak Siam, Inggeris, Perlis, Singgora, Yala, Setul, Raman dan Perak. Surat-menyurat yang sedia ada lebih kepada surat berupa peringatan, maklum balas, pemberitahuan, meminta pandangan dan memohon bantuan. Adakalanya, dalam sepucuk surat membincangkan pelbagai isu termasuklah hal pentadbiran, ekonomi dan sosial.⁴⁰ Hubungan Kedah dengan Siam disifatkan sebagai hubungan adik beradik berbanding hubungan 'naungan' manakala hubungan dengan pihak Inggeris pula lebih kepada hubungan perdagangan sebelum 1909.⁴¹ Walau bagaimanapun, hubungan persaudaraan antara penjelasan terbaik untuk mengaitkan negeri Kedah dengan negeri-negeri Melayu yang lain termasuk Setul.

Hubungan Kedah-Siam

Hubungan Kedah-Siam dikatakan terjalin begitu lama. Semasa pemerintahan Sultan Abdul Hamid, Kedah menetapkan dasar hubungan luarnya yang terbaik-baik dengan semua pihak terutamanya berhubung dengan Siam.⁴² Maklumat tentang peranan Kedah sebagai 'Monthon' disebut dalam SSKRR 2. Surat bertarikh 1 Zulhijjah 1314H (2 Mei 1897M) mencatatkan maklumat tentang penyatuan Kedah, Perlis dan Setul di bawah satu 'Monthon'.⁴³ Malah, selepas itu, segala surat menyurat daripada pihak Siam kepada Perlis dan Setul adalah melalui Kedah terlebih dahulu.

Jika diteliti beberapa surat-menyurat menerusi koleksi SRR, lawatan diplomatik yang melibatkan urusan rasmi kerajaan turut berkaitan cadangan, tindakan, rancangan dan keputusan sesuatu perkara yang melibatkan pentadbiran, ekonomi dan sosial negeri Kedah. Hubungan yang erat dan kekerapan pihak Kedah mengunjungi Bangkok, merupakan langkah yang dapat mengurangkan campur tangan Siam ke atas pentadbiran Kedah. Langkah ini juga mendapat reaksi positif daripada pihak Bangkok apabila wakil Siam sering melawat Kedah. Hal ini terbukti melalui surat kiriman yang bertarikh 22 Safar 1313H (13 Ogos 1895M)⁴⁴ apabila pihak Siam sering menghantar wakilnya melawat Kedah. Buktinya, surat kiriman bertarikh 14 Rabiulawal 1306H (18 November 1888M) yang mencatatkan ".....sepucok surat Raja Perlis sampai kepada paduka ayahanda serta dengan rakyat-rakyat daripada fasal Prak Nurak yang hendak mari ke Kedah....".⁴⁵ Surat ini menjelaskan tentang kunjungan pihak Siam ke Kedah dan keadaan ini menunjukkan Siam juga mengambil berat negeri jajahannya. Sememangnya kunjungan sebegini memberi manfaat bagi kedua-dua pihak terutamanya Kedah yang berusaha mengekalkan kedaulatannya. Berdasarkan penelitian ke atas kandungan SRR, sememangnya menampakkan pihak Kedah sentiasa

memaklumkan perjalanan pentadbiran negeri kepada pihak Siam. Walaupun demikian, perhubungan naungan antara Siam dengan Kedah tidak melemahkan kedudukan sultan tetapi turut mengukuhkan pemerintahan baginda. Sultan Abdul Hamid sentiasa berhati-hati dalam membuat sebarang dasar dan keputusan yang melibatkan pentadbiran negeri. Baginda harus mendapatkan kebenaran dengan merujuk kepada wakil Siam di Pulau Pinang bagi menjaga kedaulatan kerajaan negeri Kedah. Perkara ini berterusan ketika Kedah berada di bawah kekuasaan pihak British. Dalam banyak hal, Sultan Abdul Hamid sering merujuk kepada MMN berkaitan perjalanan pentadbiran negeri aspek politik, ekonomi dan sosial. Suasana politik abad ke-19 dan awal abad ke-20 menunjukkan golongan pembesar di Kedah dapat mengekalkan kedudukan dan hak istimewa mereka selama mereka mengekalkan sistem naungan dengan Siam.

Hubungan Kedah-British

Perkembangan hubungan luar Kedah dengan pihak British telah lama berlangsung. Pada peringkat awal, hubungan ini lebih banyak tertumpu kepada hal-hal perdagangan. Jika diteliti hubungan Kedah-British menerusi koleksi SRR, pengaruh British telah kukuh di Kedah terutamanya semasa pemerintahan Sultan Abdul Hamid lagi. Melalui SRR 1 dan SSKRR 2, walaupun tiada surat kiriman daripada pihak British ditemui tetapi isi kandungan surat-menyurat yang sedia ada jelas menunjukkan terdapat beberapa perbincangan tentang isu-isu tertentu yang membuktikan wujudnya hubungan terutamanya antara Kedah dengan pihak British di Pulau Pinang dan Perak. Kebanyakan isu perbincangan lebih kepada aspek sosioekonomi. Misalnya, seorang warga Inggeris yang bernama I. L. Gordon telah membuat permohonan untuk membuka kelian (lombong) dalam negeri Perlis. Gordon memaklumkan beliau akan tiba di negeri Perlis pada hari Ahad 13 Syaaban 1306H (4 April 1889M) atas urusan tersebut.⁴⁶

Rajah 1: Contoh Surat Kiriman dalam Surat Raja-Raja (Versi Jawi)

Sumber: Arkib Negara Malaysia Cawangan Perlis Kedah

Rajah 2: Contoh Surat Kiriman dalam Surat Raja-Raja (Versi Rumi)

MS asal 3

Rencana Surat Beri Kepada Duli Tunku Yusuf Fasal Antar Salinan Surat Tra Fasal Jatuh Hukum Belanjanya
Suruh Bayar Semuanya Empat Ratus Rial

Ya Azizul Karim

Paduka anakanda maalumkan pada paduka ayahanda Tunku Yusuf yang maha mulia. Ehwal maka adalah pada 9 haribulan muharam 1306 ini sampai mari surat tra prak kejasi ampon kurnia ke atas jemala ubun-ubun paduka anakanda maka yang sepucok itu turun pada hari ahad lima haribulan sembilan tahun tikus samrit suk sunah 1350 dan sepucok lagi turun pada hari jumaat tiga haribulan sembilan surat yang tersebut itu juga maka paduka anakanda mufakat dengan paduka ayahanda Tunku Yaakob hendak sambut surat tra itu seperti adat-adat pon kerana tiada orang yang membawa surat itu jādilah paduka anakanda pon fikir hendak antar salinan surat tra itu pergi pada paduka ayahanda beri ketahui maka paduka anakanda pertatap lihat di dalam surat tra dua pucuk itu maka tersebut di dalam surat yang sepucok itu sudahpultip berdatang sembah maklum junjung prakurnip urbat kambit prak permin termaha culalengkun budin tuntib maha mangkut prak julhum kluchu bhun yang telah keadilan yang maha mulia maka fasal boleh ketahui pada ke bawah tapak cerpu duli perbuat sudah maka ampon kurnia ke atas jemala ubun-ubun beri cupia tib kitra kata pekerjaan ganti semua hak prak kuluhum sinaburi atau perkataan putus hokum nyata buku perkataan beri selesai fasal nyata duduk di dalam surat putus hokum itu sudah beri pianti sungkram piacheraiburi tatap tengok buku fasal perintah beri kena berbetulan ikut surat perkataan pemputusan hokum daripada segenap perkaranya sudah dan fasal rial bulan yang tertahan lama itu beri piarti sungkram piacheraiburi dengan dipiabutkan kusun dan piakudi surin pon jadi pak penakan dan anak penakan sangat dekat pianisungkram piacheraiburi jadi orang memutus pekerjaan kampung negeri siapi beri jadi kerajaan dengan patut maka tersebut buku di dalam surat tra sepucok lagi yang putus hokum itu penyebutkan ku sun dan piakudi surin berdatang sembah

-5-

Sumber: Arkib Negara Malaysia Cawangan Perlis Kedah

Selain itu, dikesan juga beberapa pucuk surat yang menunjukkan hubungan Kedah-British diperkukuhkan dengan lawatan daripada pegawai tinggi British Kedah atas tujuan tertentu. Antaranya, lawatan Tuan Skinner (Allan Maclean Skinner sebagai Residen Kaunselor Pulau Pinang bagi tahun 1887 hingga 1895) ke Kulim dan Selama, Perak.⁴⁷ Menerusi SSSRR 3 pula, banyak ditemui surat kiriman yang memaparkan hubungan antara Kedah dengan pihak British terutamanya selepas tahun 1909. Kebanyakan surat berkenaan diutuskan kepada Gabenor Negeri-Negeri Selat di Singapura iaitu Sir John Anderson. Nampaknya jalinan hubungan antara Kedah dengan British bukan sahaja melalui pihak Residen Kaunselor di Pulau Pinang, malah melibatkan wakil British yang berada negeri-negeri Melayu yang lain.

Hubungan Kedah-Perak

Menerusi SRR, sepanjang tahun 1882 hingga 1911, dikesan kebanyakan surat-menyurat yang dikirimkan oleh kerajaan Kedah kepada Residen Perak dan Setiausaha Kerajaan Perak menyentuh tentang isu-isu sosioekonomi yang merentasi sempadan. Hal ini melibatkan bekerjasama yang erat dan pemimpin negeri saling bantu membantu dalam setiap aspek seperti perkara-perkara yang berkaitan dengan jenayah, penyaluran bekalan air, aktiviti pajakan dan sebagainya seperti mana maklumat yang tercatat dalam SRR. Misalnya, surat yang bertarikh 5 Safar 1313H (27 Julai 1895M) menjelaskan tentang seorang banduan yang bernama Kandak lari diri dari penjara Kuala Kangsar.⁴⁸ Hal ini dipanjangkan kepada Sultan Abdul Hamid untuk diambil tindakan kerana dipercayai banduan tersebut berada di Kulim, Kedah.⁴⁹ Setelah menganalisis setiap surat berkenaan sesuatu isu, sememangnya menampakkan pihak Kedah berusaha menyelesaikan setiap masalah jenayah yang melibatkan pihak luar, lebih-lebih lagi jiran sekitarnya. Kemungkinan besar inilah cara terbaik untuk Kedah kekal berdaulat dengan mengekalkan hubungan diplomatiknya.

Walaupun tidak banyak ditemui surat kiriman antara Sultan Kedah dengan Sultan Perak menerusi SRR tetapi sepucuk surat yang diutuskan kepada Sultan Perak ketika itu iaitu Sultan Idris Al-Murshid Al-Azam Shah Almarhum Raja Iskandar Shah (1887-1916),⁵⁰ wujud sekerabat dari aspek hubungan kekeluargaan dan persahabatan antara mereka. Permulaan surat yang mengandungi kata-kata pujian jelas menunjukkan Sultan Kedah amat menghormati saudara sekerabatnya. Malah isi kandungan surat membuktikan betapa Sultan Kedah mengambil berat tentang saudara jirannya dengan memaklumkan keadaan permaisuri dan putera Sultan Perak semasa mereka tiba di Kedah.⁵¹ Walau bagaimanapun, surat kiriman bertarikh 28 Zulkaedah 1313H (10 Mei 1896M) ini tidak dinyatakan dengan jelas tujuan sebenar kehadiran permaisuri dan putera Sultan Perak ke Kedah.

Hubungan Kedah-Perlis-Setul

SRR membuktikan hubungan luar Kedah dengan Perlis dan Setul turut berlangsung dalam hal-hal meliputi aspek pentadbiran politik, ekonomi dan sosial. Sejarah Perlis sebagai unit politik yang terpisah daripada Kedah bermula sejak 1839 lagi.⁵² Pada masa pemerintahan Sultan Abdul Hamid, Kedah telah berusaha untuk mendapatkan kembali Perlis dan Setul.⁵³ Walaupun tidak ditemui catatan yang jelas tentang matlamat Kedah mendapatkan kembali Perlis dan Setul namun melalui koleksi SRR, tersirat tentang kesan-kesan daripada tindakan pihak Siam yang membawa perubahan dalam pentadbirannya.⁵⁴ Kerajaan Siam telah meletakkan Perlis dan Setul di bawah kerajaan Kedah selepas pembentukan Monthon. Catatan tentang peristiwa ini

terungkap melalui koleksi SRR seperti yang telah dibincangkan sebelum ini.⁵⁵ Hubungan kekeluargaan menjadi teras kepada hubungan Kedah dengan Perlis dan Setul. Pelbagai isu dan permasalahan diselesaikan secara bersama dengan melibatkan ketiga-tiga kerajaan ini. Misalnya, surat kiriman bertarikh 11 Zulkaedah 1313H (23 April 1896M) mencatatkan tentang kegiatan samun melibatkan rakyat Kedah⁵⁶ dan surat bertarikh 26 Zulhijjah 1313H (7 Jun 1896M) mencatatkan tentang bahaya penyakit cirit birit yang sedang menular ketika itu.⁵⁷ Bagi jenayah samun, pihak Kedah bersedia menerima kembali rakyatnya yang didapati bersalah kerana melakukan aktiviti menyamun di Setul. Namun, di sebalik kesediaan tersebut, timbul kebimbangan dalam kalangan pemimpin negeri iaitu pesalah yang dipenjarakan di Kedah, rata-ratanya mudah untuk melarikan diri. Situasi ini jelas menunjukkan wujudnya kelemahan dalam sistem ketahanan penjara Kedah yang memudahkan pesalah melarikan diri. Kebiasaannya hukuman bagi jenayah ringan, pesalah hanya dihukum penjara dan dirantakan kaki sahaja. Sebagaimana yang telah dibincangkan, apabila timbul masalah yang merentasi sempadan, perkara tersebut diselesaikan melalui hubungan diplomatik. Pihak Kedah sentiasa menjalinkan hubungan baik dengan jiran-jirannya. Maka, apabila berlaku masalah, misalnya yang melibatkan aspek kesihatan seperti penyakit cirit birit, hal ini dapat diselesaikan secara diplomasi. Contohnya, kerjasama antara Kedah dan Setul berlaku dalam keadaan baik dan kedua-dua pihak saling bantu-membantu untuk menyelesaikan masalah yang berlaku antara mereka. Maklumat ini dikesan dalam beberapa pucuk surat menerusi SRR yang membuktikan wujudnya hubungan erat antara Kedah dengan jiran sekitar.

Hubungan Kedah dengan Wilayah-Wilayah Siam

Berdasarkan SRR, ternyata wujud hubungan rapat antara kerajaan negeri Kedah dengan beberapa wilayah Siam seperti Singgora, Yala, Raman dan Patani. Kebanyakan surat-surat kiriman yang menyentuh tentang wilayah-wilayah Siam ini diperoleh daripada koleksi SSKRR 2. Pelbagai isu yang merentasi sempadan dibincangkan melalui surat-surat yang diutuskan daripada pihak Kedah kepada wilayah-wilayah berkenaan. Singgora berperanan sebagai bandar pelabuhan persinggahan utama untuk rombongan sultan atau para pembesar daerah sebelum menaiki kapal menuju ke Bangkok,⁵⁸ Singgora juga berperanan sebagai transit bagi penghantaran bunga emas dan bunga perak dari Kedah, Perlis dan Setul ke Bangkok.⁵⁹ Hal ini terbukti melalui surat bertarikh 6 Rabiulawal 1315H (4 Ogos 1897M) yang menyebut tentang kiriman bunga emas ke Singgora⁶⁰ dan peristiwa ini berlaku semasa Sultan Abdul Hamid berada dalam kegeringan. Tunku Abdul Aziz sebagai Raja Muda bertanggungjawab memastikan bunga emas dikirimkan mengikut jadual yang sepatutnya.

Selain Singgora, hubungan luar Kedah juga berkait rapat dengan wilayah Siam yang lain iaitu Raman.⁶¹ Uniknyanya, beberapa pucuk surat yang dikirimkan kepada Raja Raman, terdapat kata-kata pujian yang agak panjang berbanding dengan surat-surat yang dikirimkan kepada pihak Siam di Bangkok ataupun wakilnya di Pulau Pinang termasuk surat kiriman kepada pihak British. Kata-kata pujian sedemikian juga ditemui pada surat-surat yang dikirimkan kepada Sultan Perak dan Raja Yala. Ini menunjukkan bahawa betapa eratnya hubungan antara Kedah dengan wilayah-wilayah Siam berkenaan.

Hubungan Kedah dengan wilayah Raman, Yala dan Patani turut berkisar tentang masalah jenayah yang melibatkan rakyat masing-masing. Melalui SRR, isi kandungannya jelas menunjukkan bahawa kesemua pihak sentiasa mengharapkan kerjasama antara satu sama lain. Misalnya, surat kiriman bertarikh 2 Rabiulawal 1314H

(10 Ogos 1896M) mencatatkan tentang aduan daripada rakyat Yala bernama Kun Rung Mahani tentang kecurian gajah-gajahnya.⁶² Kemudiannya, ditemui pula surat bertarikh 7 Rabiulawal 1314H (15 Ogos 1896M) yang menyebut tentang orang yang bernama Dollah dijatuhkan hukuman kerana bersalah mencuri gajah milik rakyat Yala.⁶³ Selain isu jenayah, menerusi SRR, didapati surat bertarikh 19 Muharram 1314H (29 Jun 1896M) mencatatkan pula tentang Tunku Abdul Aziz meminta pertolongan daripada pemerintah Patani untuk mencari seorang bomoh bagi mengubati penyakit Sultan Abdul Hamid.⁶⁴ Permintaan Tunku Abdul Aziz tidak sia-sia kerana kerajaan Patani telah menghantar empat orang bomoh untuk merawat Sultan Kedah. Hal ini didedahkan melalui surat bertarikh 7 Rabiulawal 1314H (15 Ogos 1896M) yang jelas menunjukkan Tunku Abdul Aziz sebagai wakil pemerintah Kedah berterima kasih atas pertolongan yang diberikan oleh pihak Patani.⁶⁵

Sebenarnya, kerjasama dalam menyelesaikan pelbagai isu menjadi perantaraan kepada pengukuhan hubungan dua hala. SRR dapat memberi gambaran dan maklumat kepada kita berkaitan hubungan Kedah dengan kuasa luar yang banyak mewarnai proses perkembangan dan pembangunan negeri Kedah. Sultan Abdul Hamid dan pembesar negeri lain untuk sentiasa berhati-hati membuat sebarang dasar atau keputusan dalam menghadapi dunia imperialisme dan kolonialisme.⁶⁶ Kecekapan dan keadaan sistem pentadbiran Kedah yang teratur serta ketaatsetiaannya kepada Siam menyebabkan Bangkok sedia memberi sokongan bermakna kepada golongan yang memerintah Kedah.⁶⁷

Kegiatan Ekonomi Kedah

Pajakan memainkan peranan penting dalam kalangan masyarakat Melayu. SRR yang terdiri daripada SRR 1, SSKRR 2 dan SSSRR 3 memperlihatkan banyak surat kiriman berkaitan pajakan hasil mahsul negeri Kedah. Sumber keluaran negeri seperti pertanian, perlombongan, perhutanan, penternakan dan hasil ekonomi tradisional dipajakkan kepada pelbagai golongan masyarakat yang sudah tentunya mempunyai kedudukan ekonomi yang kukuh. Hasil pajakan Kuala Muda dan Merbok pada bulan Rabiulawal tahun 1299H (Januari 1882M) menunjukkan pajakan meliputi candu, judi, kayu, beras, garam, tembakau, gambir, buluh, rotan, ayam, itik, bijih timah, getah dan pajak tambang.⁶⁸ Hasil pajakan inilah kemudiannya menjadi dana kepada perbelanjaan pembangunan negeri termasuk perbelanjaan (elaun) kerabat diraja seperti Tunku Fatimah, Tunku Jahara, Tunku Minah, Tunku Kiah Muda, Tunku Jiwa, Tunku Jalil dan lain-lain lagi.⁶⁹

Aktiviti pajakan turut melibatkan kaum wanita di Kedah. Sebagaimana hujah Mahani Musa, golongan wanita di negeri Kedah yang kebanyakannya adalah kerabat diraja, golongan bangsawan dan orang-orang yang rapat dengan sultan diberi ampun kurnia yang secara tidak langsung membolehkan mereka mengutip hasil mahsul negeri Kedah.⁷⁰ Melalui SSKRR 2, jelas menunjukkan kebenarannya apabila terdapat seorang wanita bangsawan bernama Wan Sara diberi kebenaran untuk mengutip hasil daerah Simpor sebagai hasil pendapatan wanita berkenaan.⁷¹

Majoriti pemajak di Kedah melibatkan kaum Cina yang mempunyai keupayaan untuk menguasai beberapa jenis pajakan. Pemajak Cina yang bernama 'Lim Lin Cak' atau Lim Lan Jak menguasai pajakan kayu larangan, kereta,⁷² candu, timah, beras, kopi, ubi kayu⁷³ dan lain-lain lagi. Mohd Kasturi Nor menyifatkan Lim Lan Jak sebagai pemajak yang berpengaruh di Kedah khususnya di daerah Kulim.⁷⁴ Selain itu, kajian ke atas SRR menunjukkan dengan jelas penglibatan kelompok tertentu dalam kegiatan ekonomi negeri Kedah. Kaum Cina adalah kumpulan majoriti yang menguasai pajakan Kedah dan golongan kerabat diraja serta golongan bangsawan pula merupakan

penerima terbanyak ampun kurnia daripada sultan. Bagi masyarakat bawahan, kumpulan ini lebih banyak terlibat dengan aktiviti desa ataupun kerja-kerja kampung. Adakalanya mereka perlu melakukan kerahan kerja atas arahan pentadbir negeri. Misalnya, surat bertarikh 16 Rejab 1307H (7 Mac 1890M) mencatatkan rakyat daerah Padang Tamak dan Baling diarahkan melakukan kerja-kerja kerahan iaitu menetak kayu untuk membuat 'tandip'.⁷⁵ Merujuk kepada ekonomi negeri Kedah, menerusi SRR tercatat tentang lelongan pajakan yang bertujuan untuk mengatasi krisis kewangan Kedah.⁷⁶ Kejadian pergaduhan di Kedah menyebabkan harta milik pemajak dilelongkan dan hasil yang diperoleh digunakan untuk membayar hutang dan hasil sewaan tanah kepada pihak kerajaan negeri Kedah. Melalui surat-menyurat yang berkaitan dengan isu ini, terdapat lampiran yang tertera geran serta permit yang bernombor.⁷⁷

Koleksi SRR juga memuatkan surat kiriman yang dilampirkan bersama-sama dengan senarai elaun kerabat diraja. Pada awal 1900, masalah kewangan negeri Kedah kian meruncing, pucuk pimpinan utama negeri telah bertindak tegas dengan mengurangkan elaun kerabat.⁷⁸ Contohnya, elaun Tunku Yusuf dan Tunku Dhiauddin telah dikurangkan dengan alasan menyelesaikan masalah bayaran gaji para kuli ketika itu.⁷⁹ Selain itu, melalui SRR juga, jelas menunjukkan aktiviti pertanian padi bukan sahaja diusahakan oleh orang Melayu seperti kelazimannya tetapi turut melibatkan masyarakat Cina menerusi pajakan.⁸⁰

Walaupun proses pembangunan semasa pemerintahan Sultan Abdul Hamid semakin pesat tetapi pembaziran semakin banyak berlaku. Kekayaan ekonomi negeri Kedah telah mempengaruhi pihak kerajaan terutamanya pihak pemerintah untuk berbelanja sesuka hati tanpa memikirkan impak yang berlaku pada masa hadapan. Sememangnya tidak dinafikan bahawa Kedah mengalami pertumbuhan ekonomi yang pesat tetapi pada masa yang sama Kedah juga mengalami situasi muflis sekitar awal tahun 1900. Kajian ke atas SRR menunjukkan Kedah menjalankan aktiviti ekonomi yang pelbagai dan berkait rapat dengan golongan elit tempatan yang berhubung rapat dengan masyarakat setempat.

Jenayah dan Gejala Sosial di Kedah

Sepanjang pemerintahan Sultan Abdul Hamid Halim Shah, Kedah turut dilanda dengan pelbagai masalah sosial. Penyataan ini jelas terbukti melalui SRR apabila masalah masyarakat dibincangkan melalui surat-menyurat. Kegiatan kongsi gelap yang berlaku di Kulim menyebabkan Tunku Abdul Aziz terpaksa bertindak tegas dengan menjatuhkan hukuman yang mati ke atas beberapa orang daripada puak Teo Chew pada tahun 1888⁸¹ dan harta mereka dilelong untuk membayar ganti rugi peniaga sekitar akibat pergaduhan yang ditimbulkan oleh mereka.⁸² Masalah jenayah seperti kecurian kerbau lembu, samun, pergaduhan, pembunuhan, pelacuran, melarikan isteri orang dan banduan lari dari penjara turut menjadi perhatian para pemimpin di setiap daerah Kedah. Surat-menyurat yang sedia ada secara terang menunjukkan Raja Muda Kedah sentiasa berutus surat dengan pemimpin daerah bagi menyelesaikan masalah sosial yang berlaku dalam negeri Kedah. Contohnya, surat bertarikh 11 Rabiulakhir 1306H (15 Disember 1888M) dikirimkan daripada Raja Muda Kedah kepada Tunku Mohammad Saad yang menjadi pembesar daerah Kulim mengenai tindakan mengeluarkan waran tangkap ke atas Dolah yang telah membunuh seorang wanita.⁸³

Selain itu, terdapat juga kegiatan jenayah yang merentasi sempadan. Buktinya, terdapat beberapa pucuk surat kiriman bertarikh 5 dan 9 Safar 1313H (27 dan 31 Julai 1895M) serta 15 Rabiulawal 1313H (4 September 1895M) yang ditujukan kepada Tunku Mohammad Saad membincangkan kes berkaitan seorang banduan yang

bernama Kandar melarikan diri dari penjara negeri Perak. Hal ini dimaklumkan sendiri oleh pihak penjara dari Kuala Kangsar, Perak kepada pihak pentadbir Kedah.⁸⁴ Berdasarkan catatan surat bertarikh 9 Safar 1313H (1 Ogos 1895M), pihak Kedah telahpun menangkap pesalah bernama Kandar dan dipenjarakan di Kulim. Namun, timbul masalah apabila pesalah berkenaan berjaya melarikan diri dari penjara Kulim pada 21 Rabiulawal 1313H (11 September 1895M) sebelum sempat diserahkan kepada pihak berkuasa Perak. Maka, pihak Kedah memaklumkan kembali kepada Residen Perak tentang kes tersebut dan sehingga waktu itu, pesalah berkenaan masih belum ditemui.

Masalah sosial turut ditimbulkan oleh golongan kerabat diraja. Contohnya surat bertarikh 29 Jamadilakhir 1314H (4 Disember 1896M) mencatatkan seorang kerabat diraja bernama Tunku Ku Tam didapati memukul seorang budak perempuan Melayu dan hal ini mendapat perhatian konsul Siam yang berada di Pulau Pinang.⁸⁵ Kemudiannya budak perempuan tersebut diserahkan kepada Residen Konsuler Pulau Pinang iaitu Tuan Skinner. Setelah diberi rawatan, budak perempuan tersebut diberi kebebasan untuk tinggal menetap di Pulau Pinang. Berdasarkan surat kiriman ini, dipercayai budak perempuan tersebut adalah hamba kepada Tunku Ku Tam.

Sebenarnya, terdapat pelbagai isu menarik yang terkandung dalam SRR dari aspek sosial termasuk hal ehwal pentadbiran dan ekonomi negeri Kedah. Pernyataan ini ternyata benar apabila SRR turut memaparkan aktiviti pembangunan infrastruktur dan telegraf di Kedah. Sultan Abdul Hamid pernah mengirim sepucuk surat bertarikh 16 Rabiulawal 1318H (13 Julai 1900M) memohon jasa baik sahabatnya, A.D. Neubronner selaku konsul Siam di Pulau Pinang supaya mengazetkan telegraf dan telefon Kedah dalam gazet Pulau Pinang.⁸⁶ Berdasarkan maklumat daripada surat ini, permohonan Kedah berkaitan gazet telegraf dan telefon mendapat reaksi positif daripada Bangkok. Hal ini mengembirakan Sultan Abdul Hamid kerana memudahkan pihak Kedah dalam aspek komunikasinya dengan pihak luar.

Selain isu telegraf, pentadbir negeri Kedah turut mengambil berat tentang hal-hal yang berkaitan dengan pendidikan.⁸⁷ Hal ini acapkali disebut dalam beberapa pucuk surat tentang pendidikan putera-putera Sultan Abdul Hamid. Malah, Sultan Abdul Hamid juga sentiasa menekankan aspek Islam dalam hal ehwal pentadbiran negeri.⁸⁸ Pada tahun 1885, baginda berusaha membina dan membesarkan Masjid Zahir berdasarkan masjid di Aceh sebagai salah satu reka bentuk baru masjid tersebut. Baginda juga menubuhkan Majlis Ulama dan mengambil berat kebajikan golongan ulama serta pegawainya. Para ulama zaman baginda diberi keistimewaan seperti gaji yang tetap, elaun khas yang merangkumi sewa rumah, kenderaan dan tambang.⁸⁹ Walaupun maklumat ini tidak ditemui dalam koleksi SRR tetapi tidak seharusnya sumber ini diketepikan tanpa diselidiki dan diterokai. Berdasarkan kepentingan-kepentingan ini, wajarlah kajian dilakukan ke atas SRR yang secara jelasnya banyak memberikan banyak maklumat penting tentang kegiatan politik dan sosioekonomi negeri Kedah dan kaitannya dengan pemerintahan Sultan Abdul Hamid Halim Shah.

Kesimpulan

SRR memberi satu dimensi baru dalam memahami pensejarahan negeri Kedah dengan lebih mendalam di samping kelebihan sebagai sumber primer yang baru dijumpai. Catatan menerusi koleksi ini datangnya daripada golongan pentadbir sama ada di peringkat negeri mahupun di peringkat daerah. Pemilihan SRR sebagai sumber utama kajian ini dipengaruhi oleh kedudukannya sebagai kumpulan surat-menyurat yang mengandungi maklumat tentang aspek politik, ekonomi dan sosial Kedah yang berada di bawah dua kuasa asing iaitu Siam, kemudiannya British.

Kedah diperlihatkan sebagai sebuah kerajaan yang mempunyai barisan pemimpin yang berkeupayaan mengekalkan kedudukan mereka di samping mengukuhkan kedaulatan negeri walaupun berkedudukan sebagai negeri yang dijajah. Ketika menghadapi cabaran daripada kuasa Siam, pemimpin negeri berusaha menyelesaikan masalah dalaman negeri dengan memaklumkan segala cadangan, tindakan, rancangan dan keputusan sesuatu perkara yang melibatkan pentadbiran, ekonomi dan sosial negeri Kedah. Pada masa yang sama, pihak Kedah juga mengekalkan hubungan diplomatiknya dalam bentuk kerjasama dengan jiran dan kuasa luar. Bagi mengukuhkan ekonomi negeri, Kedah berjaya mewujudkan jaringan pajakan yang kebanyakannya melibatkan pemodal Cina dari Pulau Pinang. Hasil daripada pajakan, disalurkan untuk pembangunan negeri di samping memenuhi pendapatan sultan, kaum kerabat baginda dan pegawai kerajaan lain.

Selain itu, isu dan permasalahan sosial di Kedah ditangani sebaik mungkin agar wujud kestabilan sosial dalam negeri. Kedah berharap dengan usahanya mengurangkan masalah dalaman negeri, sekurang-kurangnya dapat menghindarkan Kedah daripada terus dicengkam oleh kuasa Siam dan British. Segala tindak tanduk pemimpin Kedah dalam mengukuhkan pentadbiran negeri dan perjalanan politik, ekonomi serta sosial dipaparkan dalam SRR. Walaupun SRR ini tidak boleh dianggap sebagai sumber lengkap yang dapat keseluruhan perjalanan pentadbiran Kedah tetapi sekurang-kurangnya koleksi ini dapat memberi penjelasan dan maklumat baharu yang lebih terperinci berkaitan politik, ekonomi dan kegiatan sosial di Kedah ketika itu.

Nota

* **Haslindawati Saari** merupakan calon Ph.D dari Pusat Pengajian Pendidikan Jarak Jauh, Universiti Sains Malaysia (USM). Beliau juga merupakan pensyarah dari Institut Pendidikan Guru Kampus Sultan Abdul Halim, Sungai Petani, Kedah.

** **Dr. Azmah Abd. Manaf** merupakan pensyarah kanan dari Pusat Pengajian Pendidikan Jarak Jauh, Universiti Sains Malaysia (USM). Kepakaran beliau adalah dalam bidang Sejarah Malaysia.

*** **Dr. Norizan Kadir** merupakan pensyarah dari Pusat Pengajian Pendidikan Jarak Jauh, Universiti Sains Malaysia (USM). Kepakaran beliau adalah dalam Sejarah Filipina, Sejarah Malaysia

¹ Haji Mohd Salehuddin Abdul Ghani berkhidmat di Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah/ Perlis sejak 1981 hingga 2008 adalah orang yang bertanggungjawab membawa balik sebahagian besar koleksi surat-menyurat zaman pemerintahan Sultan Abdul Hamid Halim Shah termasuk fail-fail kerajaan negeri. Menurut beliau, surat-surat yang dijumpai berada di merata tempat termasuklah di bilik setor lama dalam bangunan yang kini dikenali sebagai Wisma Negeri Kedah. Sesetengah surat-surat berkenaan dijadikan alat penyendal pintu. Maklumat ini diperolehi semasa sesi temuramah antara penulis dengan Haji Mohd Salehuddin Abdul Ghani pada 1 Disember 2014.

² Koleksi yang ditemui ini bukan sahaja koleksi SMSAH tetapi juga sebilangan kecil SRR bersama-sama dengan fail-fail kerajaan negeri yang lain.

³ Susunan penomboran sedemikian dilakukan kerana mengikut tahun surat-surat berkenaan ditulis manakala perbezaan dari aspek penamaannya pula adalah mengikut tajuk pada setiap surat yang terdapat di dalam buku-buku berkenaan. Maklumat ini diperolehi semasa sesi temuramah antara penulis dengan Haji Mohd Salehuddin Abd Ghani pada 15 Februari 2015.

⁴ Badriyah Haji Salleh, *Warkah Al-Ikhlas 1818-1821*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1999, hlm. 5.

⁵ Ciri-ciri lain seperti cap mohor dan prapenutup surat tidak dibincangkan memandangkan ianya tidak terkandung dalam koleksi surat-surat yang disalin semula.

⁶ Surat-menyurat yang terkandung dalam koleksi SRR adalah salinan daripada surat-surat yang asal. Dipercayai surat-surat asal telah dikirimkan kepada si penerimanya.

⁷ Surat beradat adalah surat yang mempunyai reka bentuk dan hiasannya tersendiri, cap mohor, kepala surat, puji-pujian, kandungan warkah, hadiah, penutup, alamat sampul surat, utusan dan adat mengiring surat. Lihat Annabel Teh Gallop & E. Ulrich Kratz, *The Legacy of the Malay Letter/ Warisan Warkah Melayu*, The British Library/ Arkib Negara Malaysia, London/ Kuala Lumpur,

1994, hlm. 32-33.

⁸ Ab Razak Ab Karim, *Warkah Melayu Lama*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 2006, hlm. 187. Untuk bacaan tambahan, lihat juga Annabel Teh Gallop & E. Ulrich Kratz, *The Legacy of the Malay Letter/ Warisan Warkah Melayu*, The British Library/ Arkib Negara Malaysia, London/ Kuala Lumpur, 1994, hlm. 33-36.

⁹ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, “Surat Duli Yang Maha Mulia beri kepada Tuan Kensli Residen Pulau Pinang fasal penyakit muntah cahar di Kedah ini ada jarang-jarang”, hlm. 96.

¹⁰ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 56.

¹¹ Ibid., hlm. 31. Lihat penulisan Ab Razak Ab Karim, *Warkah Melayu Lama*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 2006, hlm. 5.

¹² Kalimah Arab ini disalin semula daripada koleksi SRR yang telah ditransliterasi oleh pihak Arkib Negara Malaysia Cawangan Perlis Kedah tanpa mengubah maksudnya. Kalimah dicatatkan dalam sebilangan kecil surat dalam Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 220-221. Rujuk juga penulisan Ab Razak Ab Karim, *Warkah Melayu Lama*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 2006, hlm. 4.

¹³ Ibid., hlm. 325.

¹⁴ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 221.

¹⁵ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 5.

¹⁶ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 195.

¹⁷ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, hlm. 22.

¹⁸ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 71.

¹⁹ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, hlm. 226.

²⁰ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 220-221.

²¹ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, “Surat Duli Yang Maha Mulia beri kepada Tuan Switch Nam Ekting Government Besar Singapore fasal terima kasih yang ia ingat sangkut itu adanya”, hlm. 81.

²² Ibid., hlm. 21.

²³ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, hlm. 50.

²⁴ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, “Surat Duli Yang Dipertuan Yang Maha Mulia beri kepada Residen Perak fasal Duli Yang Maha Mulia hendak berangkat pergi ka Kerian lihat fasal ...yang turun ka Sungai Kerian itu tamat”, hlm. 201.

²⁵ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 1.

²⁶ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 3.

²⁷ Ibid., hlm. 9.

²⁸ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, hlm. 3.

²⁹ Dipercayai kehilangan surat-menyurat bagi tahun-tahun tertentu ada kaitannya dengan zaman pendudukan Jepun di Kedah sekitar tahun 1941 hingga 1945. Malah, proses perpindahan Pejabat Setiausaha Kerajaan (SUK) dan Majlis Negeri yang berlaku beberapa kali dari Balai Besar ke Kota Tengah kemudian ke Sekretariat dan kini, Wisma Negeri, Alor Setar turut menjadi punca keciciran sebilangan dokumen kerajaan Kedah. Kematian para pegawai SUK yang bertanggungjawab terhadap koleksi surat-menyurat juga turut memberi kesan kepada penjagaan dan penyimpanan koleksi ini. Lihat Zakiah Hanum Abdul Hamid, “Bahan-Bahan Mengenai Sejarah Kedah di Arkib Negara”, dalam *Konvensyen Sejarah Negeri Kedah Pertama*, 28 November-1 Disember, 1981, hlm. 1-2.

³⁰ Sejak tahun 1895 lagi, didapati Sultan Abdul Hamid mengalami masalah kesihatan yang serius. Hal ini dibincangkan melalui Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Rencana surat Wan Muhamad Saman persembah pada Duli Tunku Yang Maha Mulia pasal hendak balas surat Gabenor Besar Singapura itu adanya tamat”, hlm. 79-81. Lihat juga Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, hlm. 68.

³¹ Surat Menyurat Sultan Abdul Hamid No.7 T.H.1315-1317H/1897-1899M. Lihat juga Haslindawati Saari, Pensejarahan Politik Negeri Kedah Berdasarkan Surat Raja-Raja, 1882-1911, Disertasi Ijazah Sarjana Sastera, Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia, 2015, hlm. 65-66.

³² CO 716/1 Kedah Annual Report (The Annual Report of the Adviser to the Kedah Government for the Year 1327 A.H. 23 rd. January 1909-12 th. January 1910), hlm. 10.

³³ CO 716/1 The Annual Report of the Adviser to the Kedah Government for the year 1327A.H. (23 January, 1909-12 January, 1910), hlm. 10.

³⁴ Rujuk SRR No. 1 T.H 1306 T.M 1888 dan SRR No. 2 T.H 1312 T.M 1895. Lihat juga Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1990, hlm. 55-56.

³⁵ CO 716/1 Kedah Annual Report (List of the Ampun Kurnia 1909-1327).

³⁶ Penubuhan Majlis Mesyuarat Negeri berkait rapat dengan Perjanjian Pinjaman daripada Siam yang

dikenali sebagai *Siamese Loan Agreement* pada 16 Jun 1905. Untuk bacaan lanjut, lihat Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1990, hlm. 73-74.

³⁷ Sharom Ahmat, *Tradition and Change in A Malay State: A Study of the Economic and Political Development 1878-1923*, hlm. 109.

³⁸ Masalah kewangan Kedah berkait rapat dengan hutang sebanyak \$2,785,684.00, tunggakan gaji dan elaun “overdraf” daripada pemajak, hutang dan faedah daripada peminjam wang serta bil-bil yang tertunggak. Masalah ini juga melibatkan hutang sultan dan kerabat istana yang berjumlah \$300,000.00. Walau bagaimanapun, tidak dapat dipastikan sama ada Kedah dapat membuat pembayaran balik hutangnya kepada pihak Siam tetapi langkah memperbaiki sistem kewangan Kedah telah memberi kesan positif terutamanya dari segi jumlah kutipan cukai. Pentadbiran Kedah memperoleh lebih berjumlah satu perempat juta ringgit. Rujuk Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1990, hlm. 74 & 76.

³⁹ Kematian Tunku Abdul Aziz pada 30 Mei 1907 dianggap sebagai “satu kehilangan besar bagi Kedah kerana usaha beliau sudah mula menampakkan hasil”. Lihat CO 273/333 British Consulate Kedah 10 Ogos 1907.

⁴⁰ Raja Muda Kedah telah mengutuskan surat kepada Residen Kaunselor Pulau Pinang berkaitan eksport candu, namun pada masa yang sama turut memberitahu tentang masalah para pekerja yang telah berpindah keluar dari Pulau Langkawi dan berhijrah ke Setul. Rujuk Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, “Rencana surat Raja Muda beri kepada Tuan Bacha Residen Kaunselor Pulau Pinang fasal mintak tambah candu di Pulau Langkawi banyaknya 15 buku kerana tiada cukop”, hlm. 14-15.

⁴¹ Hubungan Kedah dengan Inggeris di Pulau Pinang lebih kepada aspek perdagangan sebelum 1909. Namun, situasi ini berubah apabila Negeri-Negeri Melayu Utara diserahkan kepada pihak British melalui Perjanjian Bangkok. Ini bermakna Kedah berada di bawah penjajahan British dan seorang penasihat British ditempatkan dalam pentadbiran Kedah. Penerangan lanjut rujuk Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, hlm. 89.

⁴² Kedah dikatakan berada di bawah Siam sejak zaman kerajaan Sukhotai tetapi tidak banyak maklumat sejarah tentang fakta ini. Sumber pensejarahan Kedah iaitu Hikayat Merong Mahawangsa menganggap Raja Siam dan Kedah adalah bersaudara. Keakraban antara Sultan Kedah dengan Maharaja Siam ditunjukkan melalui kesanggupan Sultan Abdul Hamid mengiringi Maharaja Siam dalam satu lawatan diraja ke Kedah, Perak, Selangor, Melaka, Singapura, Pahang, Terengganu, Kelantan dan Songkhla. Rujuk Kobkua Suwannathat-Pian, *Kedah-Siamese Correspondence 1890-1898*, *JMBRAS*, Vol. 55, Part 1, 1892, ms. 63 dan Mohd Isa Othman, *Sejarah Malaysia (1800-1963)*, Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd., 2002, hlm. 30.

⁴³ Pada 7 April 1897, Menteri Dalam Negeri Siam telah mengisytiharkan pembentukan Monthon Saiburi yang meletakkan Sultan Abdul Hamid sebagai Pesuruhjaya Penguatkuasaan yang bermaksud negeri Kedah diberi kuasa untuk mengawal Perlis dan Setul. Hakikatnya, dari kacamata Bangkok, Monthon merupakan rancangan kerajaan Siam untuk kerja pusat mengetatkan kawalan ke atas naungan-naungannya di selatan. Ianya juga merupakan langkah untuk mengatur semula sistem pentadbiran kewilayahan Siam. Tempoh selepas 1892 sehingga mencekang 1900, terdapat 14 buah Monthon yang dibentuk semuanya. Lihat Julie Tang Su Chin, *Sejarah Kerajaan Perlis 1841-1957/History of the Kingdom of Perlis 1841-1957*, *MBRAS*, Monograph No. 32, 2002, hlm. 105 dan Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Surat Duli Yang Maha Mulia beri kepada Syed Sofi Raja Perlis pasal panggil ia mari ke Kedah ini hendak dibaca surat tera pasal negeri Perlis dan Setul yang Duli Maha Besar Siam ampun kurniai beri jadi satu dengan negeri Kedah ini adanya tamat”, hlm. 346.

⁴⁴ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Rencana surat beri kepada Tunku Yaakob pasal Duli Yang Maha Mulia sudah sampai di Singgora dan hendak belayar ke Bangkok adanya tamat”, hlm. 17.

⁴⁵ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 21.

⁴⁶ Dipercayai surat kiriman ini datangnya daripada Sultan Abdul Hamid yang ditujukan kepada Syed Ahmad yang menjadi Raja Perlis ketika itu. *Ibid.*, hlm. 63.

⁴⁷ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Rencana surat Wan Abdullah Haji beri pada Tunku Muhamad Saad di Kulim pasal Tuan Sekinar Residen Konsuler Pulau Pinang hendak pergi ke Kulim naik gajah pergi ke Selama adanya”, hlm. 67.

⁴⁸ Sehingga kini, negeri Kedah masih lagi menyalurkan bekalan air kepada negeri Perak. Misalnya pembinaan Loji Air di Bandar Baharu yang siap sepenuhnya pada tahun 1986 telah menyalurkan bekalan air di tiga buah negeri termasuk di negeri Kedah, Perak dan Pulau Pinang. Sila rujuk: Mohd Firdaus Abdullah, *Perkembangan Bekalan Air Domestik di Negeri Kedah, 1957-1992*, Tesis Ph.D, Jabatan Sejarah, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya, 2019, hlm. 175-176.

⁴⁹ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Kepada Tunku Mohamad Saad di Kulim pasal seorang bernama Kandak lari daripada penjara Kuala Kangsar Negeri Perak ada kena tutup di Kulim”, hlm. 13.

⁵⁰ Rujuk penulisan Wan Shamsudin Mohd Yusof, Kedah Bekalkan Air Kepada Perak, *Warta Darul Aman*, Bil. 1-12 Tahun 1993, hlm. 10.

⁵¹ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Kepada Sultan Idris Negeri Perak pasal Haji Wan Teh Sofiah mari ke Kedah serta dengan Raja Abdul Rashid Putera Sultan Idris, hlm. 74.

⁵² SRR tidak memperihalkan hubungan kerjasama antara Perlis dan Kedah melalui isu bekalan air di negeri Perlis. Disebabkan pengaruh Kedah yang begitu kuat terhadap Perlis, maka perkembangan sistem bekalan air di Perlis menyamai perkembangan bekalan air di Kedah. Misalnya dengan adanya perkembangan penanaman padi di Perlis, Sultan Dhauddin (1661- 1687) telah menitah kepada penduduk untuk membina terusan dari tebing Sungai Perlis di bahagian Bukit Nasi Sebungkus sehingga ke tebing Sungai Kedah dan akhirnya ke Anak Bukit. Situasi ini kekal sehingga kedatangan penasihat British di negeri-negeri melayu utara. Sila rujuk: Mohd Firdaus Abdullah, Arba’iyah Mohd Noor, “Kerjasama Kedah dan Perlis Dalam Pembangunan Sistem Bekalan Air Domestik di Negeri Perlis,” 1969-1978, *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 45 (1), 2018, hlm. 56-78.

⁵³ Sebelum pemerintahan Sultan Abdul Hamid, usaha untuk mendapatkan kembali Perlis telah dilakukan oleh Sultan Ahmad Tajuddin II lagi. Pemecahan negeri Kedah berlaku akibat keputusan perubahan dasar kerajaan Siam terhadap naungannya. Pada tahun 1893, Rama III telah membahagikan Kedah kepada tiga bahagian iaitu Kedah, Perlis dan Setul. Untuk keterangan lanjut, rujuk Julie Tang Su Chin, *Sejarah Kerajaan Perlis 1841-1957/ History of the Kingdom of Perlis 1841-1957*, hlm. 9 & 76.

⁵⁴ Kerajaan Siam telah membuat perubahan dalam pentadbirannya dengan memperkenalkan dasar Thesapiban (pemusatan kuasa). Pelaksanaan dasar ini menjadikan Sultan Abdul Hamid sebagai Pesuruhjaya Tinggi melalui Monthon Saiburi yang berkuasa mengawasi negeri Perlis dan Setul mulai 1897 hingga 1905.

⁵⁵ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 346-350. Surat-surat daripada Sultan Abdul Hamid ini dicatatkan pada 1, 2 dan 4 Zulhijjah 1314H (2, 3 dan 5 Mei 1897M) yang ditujukan kepada Raja Perlis, Raja Setul, Tunku Yaakob, Wan Abdullah serta surat kiriman daripada Wan Abdullah kepada Tunku Mohamad Saad, Wan Ahmad dan Syed Osman untuk menghadiri majlis membaca surat tera’.

⁵⁶ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Rencana surat beri pada Tunku Abdul Rahman Raja Setul daripada pasal hendak antar mari Cina salah yang samun Setul itu adanya tamat”, hlm. 71.

⁵⁷ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, “Rencana surat Raja Muda beri kepada Tunku Abdul Rahman Raja Setul pasal penyakit muntah cirit di Kedah dan Perlis adanya tamat”, hlm. 87.

⁵⁸ SRR turut mencatatkan tentang peranan Singgora sebagai destinasi persinggahan rombongan Sultan Abdul Hamid sebelum mereka ke Bangkok. Buktinya, melalui surat bertarikh 5 Safar 1313H (27 Julai 1895M) mencatatkan tentang arahan Sultan Abdul Hamid kepada Tunku Yaakob agar beliau menyediakan sepuluh ekor gajah dan 50 puluh orang pengiring bagi mengiringi baginda dari Singgora ke Bangkok. Che Mohd Hassan Kerani Mohd Ashad, *Al Tarikh Salasilah Negeri Kedah Darul Aman*, ms. 116 & 122 dan Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 12 & 17.

⁵⁹ Sebelum ini Kedah berurusan dengan pihak Siam melalui Raja Ligor tetapi selepas kematian raja berkenaan pada 1839, hak tersebut diserahkan kepada Raja Singgora pula. Lihat, Mohd Kasturi Nor Abd Aziz, Hubungan Kedah-Siam Melalui Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid, *Jurnal Malaysia Dari Segi Sejarah*, Vol. 40, 2012, hlm. 10.

⁶⁰ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 397.

⁶¹ Dari segi sejarah, setelah Patani ditakluk pada tahun 1785 dan di bahagi-bahagikan pada tahun 1816, kerajaan ini kehilangan kedaulatannya secara perlahan-lahan. Pemerintah Siam sentiasa berusaha dari semasa ke semasa, melalui pelbagai cara, mengenakan cengkaman ke atas Patani. Siam bertindak membahagikan Patani kepada tujuh buah negeri kecil iaitu Patani, Nongchik, Legeh, Jalor, Raman, Jambu dan Jering. Raman yang terletak di selatan Siam merupakan salah satu daripada tujuh wilayah berkenaan. Lihat Ahmad Fathy al-Fatani, *Pengantar Sejarah Patani*, (Alor Setar: Pustaka Darussalam, 1994), hlm. 67-69.

⁶² Dipercayai gajah-gajah berkenaan berada bersama dengan pemilik gajah di Mukim Kupang yang bernama Dollah. Hal ini diarahkan oleh Tunku Abdul Aziz kepada Wan Muhammad Saman untuk menyasat perkara berkenaan.

⁶³ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 118 & 120.

⁶⁴ Ibid., hlm. 104.

⁶⁵ Ibid., hlm. 122.

⁶⁶ Khoo Kay Jin, *Kedah di antara Imperialisme dan Kolonialisme: 1880-1909*, dlm. Cheah Boon Kheng & Abu Talib Ahmad (pengr.), *Kolonialisme di Malaysia dan Negara-Negara Lain*, Petaling Jaya: Fajar Bakti, 1990, hlm. 178-190.

⁶⁷ Kobkua Suwannathat-Pian, *Hubungan Siam-Kedah: Penstabilan Pentadbiran Tradisional Kedah Pada Abad Ke-19*, dlm. *Masyarakat Melayu Abad Ke-19*, Jawatankuasa Kolokium, Jabatan Sejarah Universiti Kebangsaan Malaysia, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1991, hlm. 120.

⁶⁸ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 148 & 155-157.

⁶⁹ Menerusi hasil pajakan Kuala Muda dan Merbok seperti yang dicatatkan dalam SRR No. 1, tertera jumlah rial bagi setiap kerabat diraja tetapi tidak dinyatakan pula jenis perbelanjaan bagi golongan tersebut. Dipercayai rial yang diterima oleh golongan ini adalah elaun bagi golongan istana. Ibid., hlm. 153-154.

⁷⁰ Mahani Musa, *Sejarah & Sosioekonomi Wanita Melayu Kedah 1881-1940*, Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia, 2005, hlm. 115.

⁷¹ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 39.

⁷² Ibid., hlm. 188 & 203.

⁷³ Sharom Ahmat, *Tradition and Change in A Malay State: A Study of the Economic and Political Development 1878-1923*, MBRAS, Monograph No. 12, 1984, hlm. 18 & 22.

⁷⁴ Mohd Kasturi Nor Abd Aziz, *Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid Sebagai Dokumen Sejarah Sosioekonomi Negeri Kedah (1882-1943)*, Latihan Ilmiah Bahagian Sejarah, Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia, 2007.

⁷⁵ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, "Rencana surat beri kepada Raja Muda daripada fasal suroh kerah raayat dan fasal raayat yang sudah ada kerja", hlm. 98. Lihat juga Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, hlm. 107, 111-114, 119 & 124. Ejaan sebenar dalam tulisan jawi bagi perkataan 'tandip' ialah 'tamdib'. Maksud perkataan ini ialah rumah yang dibina daripada kayu dan buluh untuk persemayaman sementara raja-raja atau juga sebagai rumah persinggahan. Lihat Surat Menyurat Sultan Abdul Hamid T.H 1307-1310 T.M 1889-1892 No. 4.

⁷⁶ Pada awal pemerintahan Sultan Abdul Hamid, keadaan kewangan negeri Kedah berada dalam keadaan genting. Masalah ini diatasi dengan pelbagai kaedah, antaranya aktiviti pajakan diperluaskan dan sekiranya tempoh masa pajakan berakhir, pajakan berkenaan segera dilelongkan untuk mendapatkan si pemajak yang baru.

⁷⁷ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, hlm. 157-158.

⁷⁸ Ketika itu Kedah berdepan dengan masalah hutang dan pembaziran yang berlaku dalam kalangan pihak istana dan pembesar negeri. Kerabat diraja banyak meminjam wang daripada golongan pemiutang seperti ceti India untuk menampung kehidupan mereka yang mewah dan suka berjudi.

⁷⁹ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, "Rencana surat beri kepada Tunku Thiaudin dan Tunku Yusof jawab fasal ia tanya rial belanja yang tertahan dahulu daripada mesyuarat perbuat estimate itu", hlm. 15. Lihat juga Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, hlm. 45.

⁸⁰ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, "Rencana surat Wan Abdullah Haji beri kepada Tunku Mohamad Saad di Kulim daripada fasal tanah-tanah di Padang Meha Yang Duli Yang Maha Mulia Besar beri kepada Muhamad Hassan suruh bawa masuk orang-orang perbuat bendang kampung itu Tunku Mohamad Saad ada sukut beri kepada seorang Cina nama Singkui", hlm. 53-54.

⁸¹ Thow Eng Kee, *Kedah Selepas Perang Kulim: Faktor British dan Siam Dalam Kajian Perkembangan Sosio-Politik Kedah 1888-1909*, hlm. 39.

⁸² Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, "Rencana surat beri pada Tunku Yaakob fasal pintak beri ketahui pada segala saudagar-saudagar di Pulau Pinang hendak lelong kelian dan harta Lucu dan lain-lain orang yang salah di Kulim itu", hlm. 36-47.

⁸³ Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1, "Rencana surat beri pada Tunku Mohamad Saad fasal surat tangkap Dolah fasal bunuh perempuan Lebai Sa di mukim Tobiar", hlm. 27.

⁸⁴ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 13-14 & 16.

⁸⁵ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, "Rencana surat Raja Muda beri kepada Tunku Ku Tam pasal surat konsul Siam Pulau Pinang beri mari kata ada seorang budak perempuan Melayu nama.... Budak itu Tunku Ku Tam pukul ia langsung lari pergi di balai Permatang Bendahari doktor ada periksa tubuh budak itu, hlm. 212.

⁸⁶ Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3, "Surat Duli Yang Maha Mulia beri kepada Tuan New Brono Konsol Siam Pulau Pinang fasal hendak masok percakapan dalam Pinang gezet fasal teligrap", hlm. 93.

⁸⁷ Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1312 T.M 1895 No. 2, hlm. 195.

⁸⁸ Ibid., hlm. 263 & 268. Hal ini dikaitkan dengan surat-menyurat yang menyebut tentang zakat dan larangan menyabung ayam yang dianggap sebagai satu perjudian bagi orang Islam.

⁸⁹ Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid Halim Shah No. 8. T.H.1315-1331H/1897-1912M. Untuk bacaan lanjut, lihat Mohd Kasturi Nor Abd Aziz, Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid: Satu Kajian Pensejarahan Negeri Kedah, 1882-1920an, Tesis Sarjana Sastera, Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia, 2011, hlm. 174-176.

Bibliografi

Sumber Pertama

CO 273/333 British Consulate Kedah 17.7.1907 dan Death of Raja Muda of Kedah.
CO 716/1 Kedah Annual Report 1909-1940.
Kanun Kedah. Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah/ Perlis.
Salinan Surat Kepada Raja-Raja T.H 1313 T.M 1895 No 2.
Salinan Surat-Surat Raja-Raja T.H 1317-1329 (T.M 1899-1911) No. 3.
Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid Halim Shah No. 4. T.H.1307-1310H/1889-1892M.
Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid Halim Shah No. 7 T.H.1315-1317H/1897-1899M.
Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid Halim Shah No. 8. T.H.1315-1331H/1897-1912M.
Surat Raja-Raja T.H 1306 T.M 1888 No. 1.

Sumber Kedua

Ahmad Fathy al-Fatani, *Pengantar Sejarah Patani*, Alor Setar: Pustaka Darussalam, 1994
Badriyah Haji Salleh, *Warkah Al-Ikhlas 1818-1821*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1999.
Bariyah Basiran, Ishak Saat, *Ulama & Politik Kedah 1842-1960*, Tanjong Malim: Universiti Pendidikan Sultan Idris, 2015.
Che Mohd Hassan Kerani Mohd Ashad. (t.t). *Al Tarikh Salasilah Negeri Kedah Darul Aman*. Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah/Perlis.
Cowan, C.D., *Nineteenth Century Malaya: The Origins of British Political Control*. London: Oxford University Press, 1961.
Gullick, J.M., *Malay Society in the Late Nineteenth Century: The Beginnings of Change*. Singapore: Oxford University Press, 1987.
Gullick, J.M., *Sistem Politik Bumiputera Tanah Melayu Barat*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1972.
Jin, Khoo Kay, Kedah di antara Imperialisme dan Kolonialisme: 1880-1909. dlm. (peng.) Cheah Boon Kheng & Abu Talib Ahmad, *Kolonialisme di Malaysia dan Negara-Negara Lain*, Petaling Jaya: Fajar Bakti Sdn. Bhd, 1990.
Kobkua Suwannathat-Pian, *Asia Tenggara: Hubungan Tradisional Serantau*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 2002.
Kobkua Suwannathat-Pian, Hubungan Siam-Kedah: Penstabilan Pentadbiran Tradisional Kedah Pada Abad Ke-19. dlm. Jawatankuasa Kolokium, *Masyarakat Melayu Abad Ke-19*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1991.
Kobkua Suwannathat-Pian, Kedah-Siamese Correspondence 1890-1898. *JMBRAS*. Vol. 55. Part 1, 1982.
Mahani Musa, *Sejarah Sosioekonomi Wanita Melayu Kedah: 1881-1940*, Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia, 2005.
Mahani Musa, Undang-Undang Kedah Versi Ku Din Ku Meh. 1311 Hijrah (1893 Masihi): Satu Dokumen Sejarah Negeri Kedah. dlm. (disunting) Mahani Musa & Ahmad Jelani Halimi. *Warisan Mahawangsa Kedah*. Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan

- Kedah.
- Mohammad Isa Othman, *Politik Tradisional Kedah 1681-1942*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1990.
- Mohd Firdaus Abdullah, Arba'iyah Mohd Noor, Kerjasama Kedah dan Perlis Dalam Pembangunan Sistem Bekalan Air Domestik di Negeri Perlis 1969-1978, *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 45 (1), 2018.
- Mohd Isa Othman, Majlis Mesyuarat Negeri Kedah: Cabaran Politik dan Pentadbiran dalam Konteks Kesetiaan dan Kenegerian, 1909-1941, dlm. (disunting) Mahani Musa & Tan Liok Ee, *Sorotan Terpilih dalam Sejarah Malaysia*, Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia, 2000.
- Mohd Isa Othman, *Pengalaman Kedah & Perlis Zaman Penjajahan British*, Kuala Lumpur: Utusan Publications Sdn. Bhd, 2001.
- Mohd Isa Othman, *Sejarah Malaysia (1800-1963)*, Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd, 2002.
- Mohd Kasturi Nor Abd Aziz, Hubungan Kedah-Siam Melalui Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid, *Jurnal Malaysia Dari Segi Sejarah*, Vol. 40, 2012.
- Sharom Ahmat, *Tradition and Change in A Malay State: A Study of the Economic and Political Development 1878-1923*, Monograph No. 12, Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society.
- Tang, Julie Su Chin, *Sejarah Kerajaan Perlis 1841-1957/ History of the Kingdom of Perlis 1841-1957*, MBRAS. Monograph No. 32, 2002.
- Thow, Eng Kee, *Kedah Selepas Perang Kulim: Faktor British dan Siam Dalam Kajian Perkembangan Sosio-Politik Kedah 1888-1909*, Alor Setar: Nealdy Publisher & Distributor, 1995.
- Winstedt, R.O. (1928). Kedah Laws, *JMBRAS*, No.VI (2).

Disertasi / Tesis

- Haslindawati Saari, *Pensejarahan Politik Negeri Kedah Berdasarkan Surat Raja-Raja, 1882- 1911*, Disertasi Ijazah Sarjana Sastera. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia, 2015.
- Md Isa Othman, *Kedudukan dan Perkembangan Golongan Politik Elit Tradisional di Negeri Kedah Sebelum dan Semasa Pemerintahan Sultan Abdul Hamid Halim Shah 1881-1943*, Tesis Ijazah Sarjana Sains Kemanusiaan, Pusat Pengajian Ilmu Sains Kemanusiaan, Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia. 1986.
- Mohd Firdaus Abdullah, *Perkembangan Bekalan Air Domestik di Negeri Kedah, 1957-1992*, Tesis Ph.D, Jabatan Sejarah, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya, 2019.
- Mohd Kasturi Nor Abd Aziz, *Surat-Menyurat Sultan Abdul Hamid Sebagai Dokumen Sejarah Sosioekonomi Negeri Kedah (1882-1943)*, Latihan Ilmiah Bahagian Sejarah, Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2007.

Akhbar

- Warta Darulaman*. 1990.
- Warta Darulaman* Bil. 1-12.1993.
- Warta Darulaman*. Bil. 11. 1996.

Temuramah

Dato' Haji Wan Shamsudin Mohd Yusof

Pengerusi Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan negeri Kedah

Pejabat Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah, Muzium Negeri Kedah, 05250 Alor Setar, Kedah Darul Aman.

16 November 2014 / 2 Disember 2014.

Haji Mohd Salehuddin Abdul Ghani

Pesara (bekas Pengarah Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah/ Perlis)

No. 16, Taman Kenari Biru, Jalan Tun Razak, 05250 Alor Setar, Kedah Darul Aman

1 Disember 2014 / 15 Februari 2015.